

УДК 94(477)

Акунін О.С., Миколаївський державний університет
ім. В.О. Сухомлинського.

Акунін Олександр Сергійович, 1981 р.н. У 2003 р. закінчив з відзнакою історичний факультет МДУ ім. В.О. Сухомлинського. Аспірант кафедри історії України МДУ ім. В.О. Сухомлинського. Тема дисертаційного дослідження: "Селянство півдня України в 20-50-ті роки ХХ століття".

СЕЛЯНСТВО ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ

Метою даної статті є спроба висвітлення становища селянства у післявоєнну добу, а саме – у часи післявоєнних репресій, які застосовувались владою проти голів колгоспів та простих сільських трударів.

The aim of this article there is attempt to elucidate condition's peasantry in time after war, such as in times repressions, witch state power was used against chairmans of state farms and simply vil-lage workers.

Важливим у контексті формування повної наукової картини історії селянства першої половини ХХ ст. є висвітлення становища селянства у післявоєнний час, передумов, причин та наслідків голоду 1946-1947 рр., а також дослідження процесу винесення "громадських вироків" так званими "дармоїдам", які не виробили мінімуму трудоднів. У цьому напрямі вітчизняна історична наука має певні надбання. Серед перших наукових доробок з висвітлення післявоєнної відбудови варто виділити статтю С.В. Кульчицького [1]. Розкриттю становища селянства у другій половині 40-х – на початку 50-х рр. присвячені праці П.М. Тригуба та М.М. Шитюка [2].

Мету даної статті автор вбачає у висвітленні соціально-економічного становища селянства у післявоєнну добу, аналізові документів, свідчень, що розкривають реакцію селян на державний терор проти них.

Дуже тяжким становище селян було в перші повосенні роки. Колгоспи були економічно ослабленими. Величезні фізичні навантаження негативно вплинули на стан тяглової худоби. У Миколаївській та інших областях наприкінці 1945 – на початку 1946 рр. налічувалося від 33 до 16 тис. голів украї виснажених коней. Спостерігався їх масовий падіж. Так, близько 24 % поголів'я коней загинуло на Одещині, а в цілому по Україні в 1945 р. воно скоротилося майже на 144 тис. голів,

що становило 16,1 % їх загальної кількості [3]. Як і в роки війни, основна частина продукції колгоспів здавалася державі за низькими цінами. Такою ж була й оплата праці колгоспників. Тому селяни змушені були більше уваги приділяти особистому підсобному господарству, яке було головним джерелом їх існування.

Заготівельні ціни були просто "символічними". Наприклад, якщо виручка від виконання поставок технічних культур в СРСР складала на трудодень 18 крб., від реалізації зерна на Північному Кавказі – від 8 до 14 крб., то набуток від поставок продуктів тваринництва дорівнював на Україні трохи більше 4 крб. [4]. Ціни на картоплю та інші овочі навіть не пере-кривали транспортних витрат колгоспів на перевезення їх на заготівельні пункти. Непосильним тягарем для селян були і норми податків на при-садибні господарства, що вело до значного скорочення поголів'я корів, свиней, іншої худоби в особистій власності колгоспників. Так, з 1944 по 1950 рік обсяг обов'язкової здачі зернових збільшувався з 5,7 до 12,9 % від загального врожаю, картоплі відповідно – з 2,9 до 5,3 %, молока – з 8,2 до 15,6 %, яєць – з 13,9 до 16 %. У 1944-1950 рр. із кожних 100 селянських господарств щорічно надходило 37,1-47,7 % голів худоби.

Отримували ж селяни за здану по заготівлях продукцію лише 0,5 % від загальних надходжень

грошей. Ситуація вимагала зміни курсу: не збільшувати посівні площі без відповідного зростання матеріально-технічних ресурсів, перегляду заготівельної політики з метою зменшення обсягів обов'язкових поставок, сприяння розвитку сільського господарства економічними шляхами з метою посилення матеріальної зацікавленості колгоспників. Але тоталітарна держава не спромоглася на такі зміни, а почала діяти шляхом примусу, посилюючи командно-адміністративне втручання.

Утиски щодо власників підсобних господарств посилились також після прийняття 19 вересня 1946 р. Радою Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) постанови “Про заходи з ліквідації порушень Статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах”. У результаті помилковою була вимога вилучити у селян ділянки землі – надлишки понад встановленої норми. Ці норми в різних місцевостях були різними, але не перевищували 0,61 га. Відрізали у селян від 0,01 до 0,10 га і більше. Ці відрізані клаптики, які неможливо було звести в один земельний масив, роками не використовувалися, заростаючи бур'янами та засмічуючи землі, що знаходились поряд і використовувалися. Ця вимога мала на меті послабити особисте підсобне господарство, щоб примусити селян менше приділяти йому часу, а більше працювати на колгоспній ниві. Уже на початку 1947 р. на Миколаївщині “виявили” і повернули колгоспам 17000 га артільних земель [5].

У серпні 1946 р. кожен райвиконком видав обов'язкову постанову “Про заборону колгоспам, колгоспникам та індивідуальним господарствам продажу і обміну зерна, борошна, печеного хліба до виконання плану здачі зерна державі з врожаю 1946 р.”, за порушення якої винуватці притягувались до адміністративної та кримінальної відповідальності. В сільські райони виїхали представники вищих органів республіки і областей, суду та прокуратури [6]. Лише влітку 1946 р. було засуджено за карними статтями 25 голів колгоспів Миколаївської області. Того ж року в області було змінено 833 голови колгоспів [7]. Голова колгоспу ім. Щорса Новоодеського району Криворучко отримав 9 ц продовольчої позики, з якої “привласнив” 76 кг зерна, яке роздав колгоспникам, у котрих ледь тепліла душа. Невдовзі він був притягнутий до кримінальної відповідальності. Директор Новобузького зернорадгоспу Сорочан роздав працівникам радгоспу, різним організаціям понад 6 тонн зерна, 651 кг борошна. За своє співчуття він був виключений з партії та депортований у віддалені райони на декілька років.

У 1946 р. був ув'язнений кожний 16-й з 26745 голів колгоспів республіки. Протягом 1946-47 рр. в Миколаївській області було засуджено 66 голів колгоспів, звільнено більше 830 [8; 9]. У зв'язку із значним збільшенням випадків розкрадання зерна на хлібозаготівельних пунктах, елеваторах і підприємствах Міністерства

заготівель протягом червня – липня лише по Миколаївській області, наприклад, було притягнуто до відповідальності 193 чол. Щоб запобігти цим явищам, Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) 27 липня 1946 р. прийняли постанову “Про заходи по забезпеченню зберігання хліба, недопущенню його розбазарювання, розкрадання і псування” [10].

2 жовтня 1946 р. Ленінградські обком і міськком партії у листі секретарю ЦК КП(б)У М.С. Хрущову скаржились на незадовільне виконання плану відвантаження зерна м. Ленінграду: “При загальному плані відвантаження зерна в 195,9 тис. т фактично надійшло станом на 21 вересня 1946 р. з українських контор лише 72,4 тис. т, або 36,9 % квартального плану. Окремі області, як, наприклад, Херсонська, із належних до відвантаження 26 тис. т пшениці відвантажила 5 тис. 727 т, або 22,0 % плану [11].

У листопаді 1946 р. була підписана спільна директива Ради Міністрів СРСР та ЦК ВКП(б) про збільшення хлібозаготівель та посилення відповідних репресій щодо сільського населення України. Цим документом вдруге було запущено жадливий механізм штучного голодомору. За вказівкою центру заборонявся продаж хліба колгоспами, колгоспниками та одноосібними господарствами до виконання ними планів здачі хліба державі [12; 13].

Одеська обласна газета “Большевистское знамя” від 19 листопада вказувала, що завдання полягало в тому, щоб колгоспи, які виконали державний план хлібозаготівель, здавали хліб понад план. І не тільки зернові, а й іншу продукцію [14]. Намагаючись дещо послабити тягар планів хлібозаготівель і зберегти в господарстві хоча б частину врожаю, голови колгоспів вдавались до “злочинів”. Основними звинуваченнями голів колгоспів були витрати хліба на внутрішньогосподарські потреби більше 15 %. 7 років ув'язнення одержав голова колгоспу “Червоний котвець” Роздільнянського району Одеської області лише за те, що видав колгоспникам як аванс зерно, намолочене в перші дні збирання, ще не здавши в той час нічого державі [15].

Керівники господарств вдавались до хитрощів: змовлялися із завідувачами хлібозаготівельних пунктів про буцімто приймання хліба за охоронними розписками і виписками квитанцій на попереданий хліб. Так, завідуючий Андрієво-Іванівським пунктом заготзерна в Одеській області видав колгоспу ім. 1 Травня приймальну квитанцію на 200 ц зерна, в той час як фактично було прийнято тільки 30 ц [16].

Показовий характер мала судова справа над трьома колишніми членами артілі ім. Тельмана, що проживали в с. Щербані Вознесенського району. Їх засудили в грудні 1946 р. до розстрілу за крадіжку колгоспного зерна [17]. Такі дії влади мали на меті залякати селян та змусити їх беззастережно підкоритися існуючому режимові. Тим

часом у колгоспах Одеської області в 1946 р. було зібрано зерна по 2,3-2,9 ц з га, Миколаївської – від 1,9 до 3 ц. Колгоспи ім. Сталіна, ім. Шевченка, ім. Яковенка Білозерського району Херсонської області зібрали в середньому з гектара по 60 кг зернових [18]. Але в голодні 1946-1947 рр. хлібний експорт СРСР не припинявся. За два роки до Польщі, Фінляндії, Чехословаччини, Франції, Румунії, Норвегії, Болгарії, Китаю, Югославії та КНДР було вивезено 2,5 млн т зерна [19].

У лютому 1946 р. союзний уряд надав колгоспам південних областей України продовольчу позичку в розмірі 16325 т зерна, в тому числі для Херсонської області – 7500 т, Одеської – 5000, Миколаївської – 3255 [20]. Однак ця позичка була вкрай недостатньою і не могла істотно вплинути на становище колгоспів, у яких перед цим повністю вилучили зерно. Доведені до відчаю люди переступали моральні принципи, йшли на злочини. Крадіжки, пограбування стали звичайним явищем. Коли на полях Миколаївщини досягав хліб врожаю 1947 р., почалися масові крадіжки зерна. За двадцять днів липня в Україні було викрито 4138 випадків крадіжок, з них у Миколаївській області – 297 [21].

Кожен заарештований за дрібні крадіжки зерна отримав строки ув'язнення від 6 до 10 років. Посилення репресій відбувалось і в наступні роки, про що свідчить Указ Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 р. “Про виселення з Української РСР осіб, які злісно відхиляються від трудової діяльності у сільському господарстві та ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя”, а Рада Міністрів СРСР затвердила Поста-

нову № 446 щодо його застосування [22]. В Україні в 1947 р. 19,3 % працездатних колгоспників не виробили мінімуму трудоднів, а 41,1 тис. їх зовсім не брали участі в роботі колгоспів. Та й середньорічний виробіток тут трудоднів був нижчим, ніж по країні в цілому [23].

На низькій трудовій активності колгоспників України позначалися майже 4-річна окупація й антирадянська, антиколгоспна агітація, посуха і голод 1946-1947 рр., коли вони побачили свою соціальну незахищеність від стихійного лиха.

У практику виконання колгоспної системи визиску було введено новий метод примусу: колгоспні збори виносили “громадські вирокі” так звані дармоїдам, яких в результаті виселяли, а також обговорювали поведінку тих, хто погано працював, або не виробив мінімуму трудоднів – їх лише попереджали. У 1948 р. на Херсонщині було винесено понад 50 громадських вироків, на Миколаївщині – 121, на Одещині – 197 [24]. Найбільша їх кількість (1948-1950 рр.) була винесена по колгоспах Одеської, Вінницької і Київської областей (від 8,1 до 27,9 %). Найменша кількість – по колгоспах Миколаївської, Херсонської, Запорізької і Харківської областей (від 1 до 2,4 %) [25]. Відомості про кількість засуджених за Указом Президії ВР СРСР “Про відповідальність за ухилення від суспільно-корисної праці і за ведення антигромадського, паразитичного способу життя в сільському господарстві” від 2 червня 1948 р. та членів їхніх родин, виселених за межі України, містяться у таблиці № 1 (І. Винниченко вважає, що це цифри, які ґрунтуються на основі виконання двох Указів – 21.02 та 2.06.48 р.) [26].

Таблиця 1

Винесення “громадських вироків” на півдні України

Область	Всього винесено вироків	Затверджено вироків обл.- та райвиконкомами	Відправлено на спецпоселення						
			“Указників”	У т. ч.		Членів їхніх родин	У т. ч.		
				Чол.	Жін.		Чол.	Жін.	Дітей
Миколаївська	98	85	81	20	61	34	9	7	18
Одеська	1023	974	939	372	567	419	70	107	242
Херсонська	156	151	126	36	90	96	30	14	52
Разом	1277	1210	1146	428	718	549	109	128	312

Такі антигуманні методи щодо селянства забезпечували певні успіхи у колгоспному будівництві: частина вцілілих одноосібників вступила до колгоспів, дещо зросло виробництво трудоднів, у регіонах знизилася кількість осіб, які не виробили мінімум трудоднів. У Херсонській та інших областях кількість осіб, які не виробили мінімуму трудоднів у напружений період сільськогосподарських робіт, скоротилася у 1948 р. у порівнянні з 1947 р. більш як у 2 рази, а в Одеській і Запорізькій – утричі [27]. Так, до застосування указів в колгоспі “Комінтерн” Одеської області із 192 чол. працездатних в 1949 р. не виробили мінімуму 24 чол., то вже в 1950 р. таких не було [28].

Отже, у другій половині 40-х років до неврожаю додалися наслідки кривавої, руйнівної війни, прагнення Московського центру, як і в 30-

х роках, встановлення у повоєнний час тотального контролю над Україною. Для прискорення піднесення сільського господарства необхідні були більш тісне поєднання особистих інтересів колгоспників з громадянськими, надання колгоспам більшої самостійності, підвищення зацікавленості селянства у результатах своєї праці, суттєві зміни в аграрній політиці держави.

Автор вважає, що висвітлення соціально-економічного та морально-політичного становища селянства у післявоєнний час є перспективним напрямком. Останнім часом дослідники звертають увагу на вивчення соціальної історії, в якій на першому місці стоїть саме цей аспект. Перспективним є висвітлення даного аспекту у питанні співіснування селянства і німецької влади під час німецько-румунської окупації.

Література

1. Кульчицький С.В. Новітня історія України // Укр. іст. журн. – 1991. – № 10. – С. 10-20.
2. Тригуб П.М. Актуальні проблеми розвитку південноукраїнського села у перше післявоєнне десятиріччя (1946-1955 рр.) // Українська державність: проблеми історії, права, економіки, мовознавства, філософії, політології та культури. – Миколаїв; Одеса. – 2001. – Т. 1. – С. 176-186; Шитюк М. Голодомори ХХ століття: 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. – К.: Геліон, 1997. – 60 с.; Його ж. Репресії на Півдні України в післявоєнний період (1945-1953) // Актуальні проблеми історії та культури України. – Миколаїв. – 2000. – Ч. 2. – С. 74-78; Його ж. У перше повоєнне десятиліття (1944-1945 рр.) // Миколаївщина: літопис історичних подій. – Миколаїв. – 2002. – С. 427-435.
3. Маковійчук І.М., Пилявець Ю.Г. Голод на Україні у 1946-1947 рр. // Укр. іст. журн. – 1990. – № 8. – С. 15.
4. Гриценко, Зоя. Неспроможність тоталітарної влади до державного регулювання розвитку сільського господарства: досвід голоду 1946-1947 років в Україні // Голод 1946-1947 рр. в Україні: причини і наслідки. Міжнар. наук. конф.: Матеріали, Київ, 27 травня 1997 р. / Редкол.: С. Кульчицький (відп. ред.) та ін. – К.: Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць. – 1998. – С. 68.
5. Шкварець В.П., Мельник М.Ф. Миколаївщина: погляд крізь століття: Нарис історії. – Миколаїв, 1994. – С. 280-282.
6. Мельник М. Голодомор в Україні 1946-1947 гг. // Южная правда. – 20 октября. – 2005. – С. 4.
7. Шитюк М. Трагічна сторінка в історії Миколаївщини / Щотижня, 30 серпня. – 1997. – С. 4.
8. Акунін О.С. Репресивно-каральні заходи влади проти селян та працівників сільського господарства Миколаївщини в 30-х – 40-х роках ХХ століття // Гілея. – № 4 (жовтень-грудень). – 2005. – С. 66, 67.
9. Задніпровський О.І. Голод в історії України: короткий нарис (Х-ХХ ст.). – Донецьк: Український Культурологічний Центр. – 1999. – С. 17.
10. Маковійчук І.М., Пилявець Ю.Г. Вказана праця. – С. 20.
11. Голод в Україні 1946-1947 років // Укр. іст. журн. – № 1. – 1996. – С. 136.
12. Акунін О.С. Вказана праця. – С. 65.
13. Веселова О.М., Панченко П.П. Ще одна трагічна сторінка історії України // Укр. іст. журн. – 1995. – № 6. – С. 122.
14. Портрет темряви: Свідчення, документи і матеріали: У 2 кн. – Кн. 1 / П. Яшук (авт.-упоряд.); Асоціація дослідників голодоморів в Україні. – К.: Дивосвіт; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1999. – С. 61.
15. Маковійчук І.М., Пилявець Ю.Г. Вказана праця. – С. 24.
16. Калініченко В.В. Повоєнний голод в Україні (друга половина 40-х років ХХ ст.): Дис. ... к.і.н. 07.00.01 / Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2000. – С. 84.
17. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті роки ХХ ст.: К.: Тетра, 2000. – С. 365.
18. Веселова О.М., Панченко П.П. Вказана праця. – С. 113.
19. Задніпровський О.І. Вказана праця. – С. 19.
20. Маковійчук І.М., Пилявець Ю.Г. Вказана праця. – С. 16.
21. Шитюк М. Трагічна сторінка в історії Миколаївщини / Щотижня, 8 листопада. – 1997. – С. 4.
22. Гриценко, Зоя. Вказана праця. – С. 67.
23. Волков І.М. Виселення селян України у віддалені райони СРСР наприкінці 40-х років // Укр. іст. журн. – 1993. – № 7-8. – С. 38.
24. Шитюк М.М. Вказана праця. – С. 365.

25. Романюк, Іван. Репресивна політика держави стосовно селянства на початку 1950-х років // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип. 7: Спеціальний. – С. 451.
26. Винниченко І.І. Україна 1920-1980-х: депортації, заслання, вислання. – К.: Рада, 1994. – С. 74.
27. Волков І.М. Вказана праця. – С. 42.
28. Романюк, Іван. Вказана праця. – С. 451, 453.

Надійшла до редколегії 22.09.2007 р.